

Харківський національний університет
ім. В.Н.Каразіна

Акименко Ірина Миколаївна

Акім

УДК 271+ 94(477.51)

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКИЙ МОНАСТІР:

історія, господарська і культурно-просвітницька діяльність

(друга половина XVII-XVIII ст.)

спеціальність 07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків-2004

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження визначається потребами відтворення особливостей розвитку історії української православної церкви та її інституцій. Повернення до релігійної спадщини України, як одного з основних елементів нашої історії, засвідчує, що нині існують нез'ясовані наукові проблеми, пов'язані з православними монастирями. Переживаючи складну еволюцію свого минулого, монастирі упродовж тривалого часу були вагомими чинниками політичного, економічного і духовного розвитку суспільства, формування його наукового і культурного потенціалу. У цьому контексті заслуговує на увагу їх роль у відродженні національної пам'яті народу, загальному економічному піднесенні, а також у подальшому розвитку літописання, освіти, книгодрукування, живопису, архітектурного будівництва. Завдяки православним обителям інтелектуальний потенціал Лівобережної України склався переважно з церковних діячів, які внесли вклад у національне відродження. Разом з тим інтереси монастирів при ствердженні своїх позицій в суспільстві не завжди співпадали з прагненнями інших верств населення, що в свою чергу приводило до негативних проявів, зокрема, до звуження їх потенціалу, кризового стану в суспільно-політичному житті країни та з часом знайшло свій прояв у секуляризаційній реформі 1786 р. Один з найстаріших та найвпливовіших монастирів України - Чернігівський Троїцько-Іллінський упродовж тривалого періоду відігравав визначну роль в історичному розвитку як Чернігівщини, так і всієї Лівобережної України. Його внесок у ствердження православ'я в українських землях був вагомим, а широкий спектр напрямків діяльності потребує ґрунтовного дослідження, яке сприятиме подальшому православно-церковному та національному відродженню.

Об'єктом дослідження є Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир як один з осередків релігійного, суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку Лівобережної України XVII-XVIII ст.

Предметом дослідження є історія розвитку Чернігівської Троїцько-Іллінської обителі, його господарська та культурно-просвітницька діяльність у другій половині в XVII-XVIII ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період діяльності Троїцько-Іллінського монастиря в другій половині XVII-XVIII ст. Для поглибленого розкриття процесу історичного розвитку нижня хронологічна межа іноді зміщується до існування Іллінського монастиря в XI ст. Кінцева межа обумовлена часом проведення Катериною II у 1786 р. антимонастирської секуляризаційної реформи та її наслідками.

Метою дисертаційного дослідження є комплексна характеристика історичного, господарського та культурно-просвітницького розвитку Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря.

У відповідності з метою ставляться такі наукові завдання:

- визначити науково-теоретичний рівень дослідженості проблеми;
- дослідити історію становлення та розвитку Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря;
- простежити структуру управління обителлю та висвітлити службу її настоятелів;

- проаналізувати господарську діяльність монастиря, процес формування його власності на тлі загального політичного та економічного розвитку Лівобережної України у другій половині XVII-XVIII ст.;

- розкрити напрямки культурно-просвітницької діяльності православної обителі, з'ясувати вплив визначних політичних та духовних осіб XVII-XVIII ст. на розвиток монастиря.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше:

- всебічно досліджується історія, господарська та культурно-просвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря у другій половині XVII - XVIII ст.;

- показані та обгрунтовані етапи історичного розвитку обителі; висвітлюється багатоголузевий економічний розвиток монастиря, його вплив на загальне піднесення сільського господарства, промислового та торгового виробництва країни;

- з'ясовується питання формування землеволодіння та майнової власності обителі, що в свою чергу зробило її однією з найбагатших та найвпливовіших в Лівобережній Україні;

- розкриті основні види та напрямки його культурно-просвітницької діяльності;

- вивчена роль в історії монастиря визначних політичних та релігійних діячів.

Методологічними засадами дисертаційного дослідження є принцип історизму, об'єктивності та комплексний підхід до вивчення соціально-економічних, культурних та релігійних явищ в їх розвитку та взаємозв'язку. При написанні дисертації використано наукові методи: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, а також метод статистичного обстеження та аналізу показників сільськогосподарського і промислового розвитку Чернігівської Троїцько-Іллінської обителі, методики бібліографічного опису стародруків.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання матеріалів та результатів дослідження при студіюванні вітчизняної історичної науки, а також при підготовці спеціальних праць з історії українських монастирів, розробці курсів з історії України, українознавства, історії релігійної думки в Україні, історії українського друкарства, музейній та краснавчій роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорені на кафедрі українознавства і політології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних і вітчизняних конференціях, науково-практичних семінарах: міжнародна наукова конференція "Історія та культура Лівобережної України" (Ніжин, жовтень, 2001), конференції молодих вчених-істориків (Чернігів, квітень-2000, травень-2001, травень-2002); науково-методичних семінарах "Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції" (2001, 2002, 2003); щорічних наукових конференціях Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (1999, 2001)

Структура дисертації обумовлена проблемно-хронологічними принципами, а також специфікою визначеної мети та завданнями дослідження. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 218 сторінок (основна частина – 179 стор.), вступу, чотирьох

розділи, які поділяються на підрозділи, висновки, списку використаних джерел та літератури (283 позиції), додатків (на 15 стор.)

Основний зміст дисертації

У першому розділі "Історіографія та джерельна база" викладено результати аналізу української та російської наукової літератури, дано характеристику джерел, які використані для виконання основних завдань дисертації. Аналіз показав, що дана тема не була предметом окремого наукового дослідження. *Історіографія* господарської та культурно-просвітницької діяльності Чернігівського Троїцько-Ідліньського монастиря представлена значним корпусом праць істориків та релігійних діячів XVII - початку XX ст. З другої половини XVII ст. з'явилися перші релігійні твори, які фрагментарно висвітлювали історичне минуле обители. В даному контексті заслуговує на увагу праця церковного діяча Д.Туптала (Ростовського) (1). Автор, спираючись на древні літописні матеріали, документи монастирського архіву, спогади сучасників описав період заснування та діяльність монастиря після монголо-татарської навали. Цю тему досліджували також відомі релігійні діячі XVII-XVIII сторіччя І.Гавриловський та Л. Баранович (2).

У кінці XVIII - на початку XIX ст. з'явилися праці історико-красноручної спрямованості. Зокрема, проблеми церковної історії та монастирського життя Чернігівщини вивчали архієпископ Філарет (Гумілевський), М.Маркевич, М.Марков, О.Шафонський (3). Аналізуючи джерела та наукові доробки XVII-XVIII ст., дослідники значну увагу приділяли історичним та економічним описам не тільки міст і сіл нашого регіону, але й монастирів Чернігівської єпархії. З подальшим проявом серед істориків інтересу до церковної минувшини Чернігівщини збільшилася кількість матеріалів по історії монастиря. Важливим доповненням теми стали ґрунтовні роботи релігійних істориків О.Єфімова та Т.Стефановського (4). У визначеному напрямку працювали також такі науковці як О. Богасвський,

1. Ростовский Д. Руно орошенное. - Чернигов, 1691.

2. Гавриловский И. Скарбониця потребна. Н.-Северский. б.в., 1676. б.д.; Баранович Л. Слово на святую и величальную троицу во святоию думи христьянскихъ выданна. Н.-Северский. б.в., 1675. 9с.

3. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. В 7-ми томах. - Чернигов, 1873. - Т.3; Маркевич Н. Историческое и статистическое описание Чернигова. - Чернигов, 1852; Марков М. О достопамятности Чернигова. - Чернигов, 1882; Шафонский А. Черниговского земствничества топографическое описание с критикой и историческим описанием Малой России. - К., 1851.

4. Єфімов А. Черниговский Свято-Троїцько-Ідліньский монастырь, ныне Троїцько-Архангельский. Дом, его прошлое и современное состояние (1069-1911 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1910. - №10. - С.371-375.-Часть неоф.; № 12. - С.449-458.-Часть неоф.; № 14.-С.499-504.-Часть неоф.; Всего ж. Черниговский Свято-Троїцько-Ідліньский монастырь. Его прошлое и современное состояние (1069-1911 гг.) (Продолж.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1911. - № 3.-С. 72-73.-Часть неоф.; № 4.-С. 114-118.-Часть неоф.; № 14.-С.376-382.-Часть неоф.; № 15.-С.400-408.-Часть неоф.; № 24.-С. 708-717.-Часть неоф.; Стефановский Т. О Черниговском Троїцьком монастыре - нынешнем Архангельском доме // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1893. - № 3.-С.83-93.-Часть неоф.

П.Ростовцев, О.Страдомський (1). Опрацьовані ними документи та джерела подають важливі відомості про початковий період організації обителі, роль у її відбудові архієпископів Чернігівської єпархії, насамперед Л.Барановича. З-поміж невеликого об'єму матеріалу про дослідження історії стародавнього монастиря на початку ХХ ст. заслуговують на увагу колективні праці "Черниговская епархия после Батыеа, именуемая Брянскою", "Очерки истории г. Чернигова 907-1907 гг.", "Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX - вековой ее истории", де автори намагалися показати давнє походження міста Чернігова, використовуючи при цьому характеристики його основних релігійних об'єктів, зокрема храмів та монастирів (2).

При висвітленні питань історії Троїцько - Іллінського монастиря використовувалися праці істориків ХІХ - початку ХХ ст., в яких розглядалася загально - теоретична характеристика розвитку православної церкви та монастирського життя на фоні історичних подій, що відбувалися з Х по ХІХ ст.(3). Докладне вивчення наукових доробків дало можливість з'ясувати місце і роль українських монастирів у суспільно-політичному та культурному житті Російської імперії. Зокрема, Троїцько-Іллінська обитель розглядалася як невід'ємна частина історичного розвитку Російської православної церкви.

Комплексний підхід до розгляду історії Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря вимагає дослідження її у визначеній нами період як окремого господарського об'єкту. Варто зазначити, що монографічних розвідок по Троїцько-Іллінській обителі на цю тему не існує, однак ті праці, що є, дають можливість простежити господарський розвиток монастиря як складової частини великого церковно - вотчинного господарства, чому присвячені наукові

1. Богаевский А. Краткое описание достопримечательных древностей г.Чернигова // Черниговские губернские ведомости.-1851.- № 42.- б.с.; Страдомский А. О Черниговском Троицко-Ильинском монастыре: из келейных записок покойного архимандрита Илариона, бывшего эконома Черниговского архиерейского дома // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям.-1874.- № 21.- С.530-534.- Часть неоф.; Ростовцев П. Лазарь Баранович (Биографический очерк) // Черниговские губернские ведомости.- 1849.- № 42.- б.с.
2. Черниговская епархия, именуемая Брянскою / Под ред. А.Титова.-М., 1892; Очерки истории г.Чернигова 907-1907 гг. Чернигов, 1908; Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX - вековой ее истории.- К., 1911.
3. Авсеенко В. Малороссия в 1767 г. - К., 1864; Бантыш-Каменский Д. История Малой России: У 5-ти т. - К., 1903; Болховитинов С. Выбранные праці з історії Києва. - К., 1995; Доброураини К. Очерки истории русской церкви от начала христианства в России до нашего времени. - Спб., 1863; Ефименко А. История украинского народа.- Спб., 1906; Зверинский В. Материалы историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи.-Спб.,1897; Маркевич Н. История Малороссии: У 5-ти т. - К., 1842, Голубинский Е. История Русской церкви. - М., 1880; Голубев С. Материалы для истории Западно-русской церкви (XVII ст.) // Чтения в истор. общ-ве Нестора-летописца. - К, 1891; Його ж. Материалы для истории Западно-русской церкви (XVIII ст.) // Чтения в истор. общ-ве Нестора - летописца. - К., 1895; Судненко М. Материалы для отечественной истории. - К., 1853; Титов Ф. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII-XVIII ст.: В 2-х т. - К., 1905.- Т.2 (1686-1797 гг.); Эйгори В. Очерки по истории Малороссии в XVII в. // Чтения в императорском общ-ве истории и древностей России при Московском университете. - М., 1899.

доброби М.Горчакова, П. Веденягіна, М.Любинецького, В.Милотіна, П.Чудецького (1). Практично недосліджений економічний розвиток монастирських господарств Лівобережної України та відмежована імперська позиція російських істориків надали можливість українським науковцям В. Антоновичу, В. Барвинському, О.Лазаревському більш докладно зайнятися даними проблемами (2).

Окреслена в кінці XIX - на початку XX ст. в історіографії по економічному розвитку Лівобережної України тематична спеціалізація по регіональному та галузевому напрямках дала можливість більш ретельно дослідити М.Лілеєву, А.Ханенку монастирські господарства Чернігівської єпархії (3). Зосереджуючи увагу на розвитку регіону, вчені не виділяли окремо майнову власність, земельні володіння та господарський розвиток монастирів Чернігівщини, втім детальна характеристика міст, сіл Чернігівського полку, намісництва та губернії дає можливість простежити процес накопичення власності Троїцько-Іллінським монастирем упродовж XVII-XVIII ст.

Історіографічні дослідження дожовтневого періоду пов'язані з культурно-просвітницьким розвитком монастиря, в яких простежуються такі напрямки, як церковна архітектура, діяльність монастирської друкарні та організація бібліотеки. Троїцько-Іллінський монастир розпочав своє існування з будівництва Іллінської церкви у XI ст., тому перші дані з історії архітектурного будівництва були тісно пов'язані з археологічними роботами на території обителі та відносяться до другої половини XIX ст. У працях М.Маркова та Г.Барадуліна поряд з історичними описами підземної частини храмів, подається лише характеристика архітектури дерев'яної споруди (4). Значно доповнили окреслену тему публікації в часописах "Черниговские епархиальные известия" та "Черниговские губернские ведомости"(5). Починаючи з 1900-х р. з'явилися друковані праці І. Грабаря, П. Лашкарьова та Н.Петрова,

1. Горчаков М. О земельных владениях всероссийских митрополитов, патриархов и Св.Синода. - Спб., 1871; Веденягин П. Законодательство императрицы Елизаветы Петровны относительно православного духовенства // Православное обозрение. - М.,1867.-№ 5,7,10; Любинецкий Н. Землевладение церковей и монастырей Российской империи.-Спб., 1900; Милотин В. О недвижимых имуществах духовенства в России. - М., 1862; Чудецкий П. Опыт исторического исследования. О числе монастырей русских, закрытых в XVIII-XIX в. - К.,1887.
2. Антонович В. Исследования о крестьянах в Юго-Западной России по актам 1700-1798 гг. - К.,1870; Його ж. О промышленности Юго-Западного края в XVIII ст. - К., 1873; Барвинский В. Крестьяне в Лавобережной Украине в XVII-XVIII в. - Харьков, 1909; Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, зем-левладения и управления. - К., 1888.
3. Лілеєв М. К истории Черниговской области XVII-XVIII ст. - К., 1900; Ханенко А. Историческое описание неко-торых маестностей Черниговской губернии. - Чернигов, 1887.
- 4.Марков М. Вказана праця; Барадулін Г. Церковь Св. Ильи и пещера преподобного Антония Печерского в г.Чернигове. - Чернигов, 1897.
5. Описание Чернигова // Черниговские губернские ведомости.-1847.-№ 14.-6.с.; Стефановский Т. О древних пещерах, находящихся на Болдиной горе при Ильинской г.Чернигова церкви, близь Троицкого монастыря // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1892. - № 7-8. - С.257-265. - Часть неоф.

присвячені історії української архітектури, в тому числі описам монастирських комплексів Київської та Чернігівської єпархій. У них охарактеризовані основні архітектурно-стильові елементи монастирських будівель, їх взаємозв'язок з елементами західноєвропейського бароко (1). Архітектурне будівництво монастирських споруд тісно пов'язане з їх внутрішнім оздобленням. Втім, по Троїцько-Іллінському монастирю такі наукові розвідки відсутні. Виняток становить лише праця С. Таранушенка, в якій подано загальну характеристику іконографії українських іконостасів (2). Обмежена кількість наукових праць про видавничу справу та організацію бібліотеки при монастирях Чернігівської єпархії, в тому числі й Троїцько-Іллінської обителі. На увагу дослідників заслуговують твори Філарета (Гумілевського), В.Срезневського (3). Зокрема Гумілевський, одним з перших систематизувавши каталог монастирської бібліотеки, на жаль, не показав роль книгозбірні в культурно-просвітницькій діяльності Троїцько-Іллінського монастиря у другій половині XVII-XVIII ст.

Отже, аналізуючи історичні дослідження дожовтневого періоду, підкреслимо, що вчені не виділяли окремо історію монастирів, а розглядали її в контексті загально-історичного розвитку. Лише релігійні історики XIX - початку XX ст. зробили спробу висвітлити історію та господарську діяльність українських монастирів у контексті церковної минувшини. Такий підхід обумовив обмеженість наукових розвідок, в т.ч. і про історію, господарську та культурно-просвітницьку діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря.

Аналіз досліджень радянського періоду з історії української православної церкви та монастирського життя показав їх нерівномірність та упередженість, обумовлену відповідними обставинами історичного розвитку країни. Церковна проблематика не вважалася в історіографії пріоритетною. Жорстка антирелігійна політика більшовиків не сприяла вивченню історії церкви, тому якщо в 20-х - на початку 30-х років XX ст. історія української православної церкви ще досліджувалася фрагментарно (4). Втім упродовж другої половини 30-х - початку 50-х років XX ст. історія розвитку монастирів Лівобережної України, в тому числі Чернігівщини, вже практично не досліджувалася. Існуючі публікації висвітлюють культові об'єкти лише як складову частину державної культури. У працях Б.Рибакова, М.Тихомирова, І.Ігнаткіна в контексті давньоруської історії звертається увага на спорудження в період запровадження християнства перших храмів та монастирів на Русі, серед яких згадується й древня Іллінська обитель в Чернігові (5). Разом з тим, в окреслений

1. Грабарь И. История русского искусства. - М., 1909; Лашкарёв П. Церкви Чернигова и Новгород-Северского // Труды 11 археологического съезда в Киеве. 1899. - К., 1902; Петров Н. Черниговское церковное зодчество XI-XII ст. - Чернигов, 1915.
2. Таранушенко С. Иконография украинских иконостасов. - К., 1916.
3. Филарет (Гумилевский). Вказана праця; Срезневский В. Издания церковной печати времен императрицы Елизаветы Петровны 1741 01761 гг. - Пг., 1914.
4. Дубровський В. З побуту українських монахів другої половини XVIII ст. - К.- Харків, 1930; Джиджора І. Україна у першій половині XVIII ст. - К., 1930.
5. Рыбаков Б. Древности Чернигова. - М.-Л., 1949; Тихомиров М. Древнерусские города. - М., 1956; Игнаткин И. Чернигов. - М., 1955.

період визначилася тенденція досліджень про монастирські господарства окремих регіонів у загальноекономічному аспекті. Починаючи з 20-х р. XX ст. уявляються фундаментальні праці М. Слабченка, П. Федоренка, в яких досліджується економічний розвиток Гетьманщини та окремих монастирських господарств, характеризується стан земельної власності в Лівобережній Україні, шляхи її придбання та відносини між суб'єктами, подється загальна структура розвитку галузей сільського господарства та промислового виробництва, наголошується на багатопрофільній спрямованості обительських вотчин (1).

Запровадженню гутного та паперового виробництва на Чернігівщині присвячені наукові доробки В. Модзалевського та М. Кошарнівського (2). З 50-х р. XX ст. українські історики більш ґрунтовно почали досліджувати економічний розвиток Лівобережної України (3). З'явилися історичні розвідки, в яких на основі архівного матеріалу аналітується господарська діяльність монастирів Чернігівської єпархії, в тому числі й Троїцько-Іллінського монастиря.

Малодослідженою в означений період залишалася культурно-просвітницька діяльність, видавнича справа та храмове будівництво. Наукові праці М. Возняка, В. Дубровського, Т. Каміснової, І. Каганова порушували питання про монастирське книгодрукування та просвітницьку діяльність чернігівських архієпископів і монастирських настоятелів (4). Аналізу стародруків присвятили свої дослідження Я. Запаско, Я. Ісаєвич та О. Мацюк (5).

Негативно-тенденційне відношення до церковної архітектури простежується в наукових доробках більшості дослідників, які намагалися показати її на загальному фоні розвитку культури (6). Історія проектування та будівництва Троїцько-Іллінського монастирського

1. Слабченко М. Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни. В 3-х т. - К., 1923.-Т.3; Федоренко П.З історії монастирського господарства на Лівобережжі XVII-XVIII ст. // Записки істор.-філол. відділу ВУАН. - К., 1927.-Кн.2.
2. Модзалевський В. Гутні на Чернігівщині. - К., 1926; Кошарнівський М. З історії старої паперової промисловості на Чернігівщині // Бібліографічні вісті.-1930.-№3-4.
3. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII-XVIII ст. - К., 1959; Нес-теренко О. Розвиток промисловості на Україні: У 2-х ч. - К., 1959.-Ч.1; Голобуцький В. Економічна історія УРСР. - К., 1970; Пономарьов О. Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст. - Львів, 1971; Борисенко В. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст. - К., 1986.
4. Возняк М. Історія української літератури XVI-XVIII ст. - Львів, 1924; Дубровський В. Нариси історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в першій половині XIX ст. - К., 1928; Каменева Т. Книгопечатання в Чернігові (1646-1818 гг.) // Проблеми источниковедения. - М., 1959; Каганов І. Українська книга кінця XVI-XVII ст. - Харків, 1959.
5. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків: У 3-х кн. - Львів, 1981.-Т.1; Мацюк О. Папір та філіграні на українських землях (XVI-початок XX ст.). - К., 1974.
6. Асеев Ю. Стили в архитектуре Украины. - К., 1985; Нельговский Ю. Архитектура Украины второй половины XVI-первой половины XVII в. - М., 1968; Цепенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII ст. - М., 1967.

висамбіло подавався з позиції не сприйняття його як культурного об'єкту, що в свою чергу не розкривало існуючі характеристики комплексу. Серед обмеженого наукового доробку по історії архітектури Чернігівщини виділяються праці А.Карнабіда, який спирваючись на широку джерельну базу, подає розгорнутий аналіз древніх пам'яток міста Чернігова (1).

Таким чином, у зазначений період дослідження українських монастирів носять здебільше мегаліто-економічний і загальнокультурний характер. Разом з тим, вивчення монастирів як феодальних господарств і видавничих осередків дає можливість значно розширити та доповнити наше дослідження.

У першій половині 90-х рр. XX ст. у науковців виникає надзвичайний інтерес до минулого української церковної історії. Новітній період у дослідженнях даної проблеми позначився переосмисленням ustalених поглядів на релігійне минуле. На основі широкого документального масиву провідні історики О. Крижанівський, В.Мокрий, С.Плохий, В.Ульяновський присвятили свої дослідження соціально-економічній і культурній діяльності церкви та монастирів (2). В окреслений період значно розширили дослідження з господарської діяльності В.Степанков і В.Мордвинцев (3)

Всебічне висвітлення діяльності монастирів України допомагає з'ясувати їх роль в культурному житті народу. Архітектурну спадщину монастиря досліджували В.Віроцький, В. Вечерський, І.Довганюк і А.Карнабіда (4). Незначний спектр проблем, пов'язаний з характеристиками основних елементів монастирського комплексу викладено у дослідженнях чернігівських істориків А.Адруга, Г.Арендар, А.Доценко і В.Пуцко (5).

Серед значної кількості загального матеріалу по історії української православної церкви і монастирів слід визначити наукові доробки вченого - емігранта І.Огієнка, написані у 20-х рр. XX ст., вперше видані в Україні у кінці 90-х рр. XX ст. - на початку XXI ст (6). Дослідник одним з перших глибоко проаналізував причини та умови виникнення чернецтва на теренах України, загальний процес розвитку та видавничу діяльність православних монастирів.

Підсумовуючи підкреслимо, що, незважаючи на наявність певних історичних досліджень по окремих напрямках діяльності Троїцько-Іллінського монастиря, в цілому проблема його

1. Карнабід А. Чернігів: пам'ятки архітектури IX-XIX ст. - К., 1976.

2. Крижанівський О., Плохий С., Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні: В 3-х кн. - К., 1994.-Т.1.; Мокрий В. Церква в житті українців. - Львів-Краків-Париж, 1993.

3. Степанков В. Аграрна політика Богдана Хмельницького (1648-1654 рр.) // Феодалізм на Україні. - К., 1990; Мордвинцев В. Государственные налоги и повинности монастырских крестьян Левобережной Украины в XVIII в. - К., 1988; Його ж. Торгово-промышленное предпринимательство монастырей Левобережной Украины в XVIII в. - К., 1988.

4. Віроцький В. Храми Чернігова. - К., 1998; Віроцький В., Карнабід А. та інші. Монастирі та храми землі Сіверщини.-К., 1999; Вечерський В. Архітектура й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. - К., 2001; Довганюк І. Архітектура українських церков. - Львів, 1997.

5. Адруг А. Стінопис Троїцького собору // Старий Чернігів.1994. - №1.-С.4; Доценко А. До питання про датування стінопису Троїцького собору // Сіверський літопис.- 1997.- № 5.- С.95-97; Пуцко В. Чернігівські іконостаси XVII-XVIII ст. // Сіверський літопис. - 1996.-№ 2-3.-С.90.

6. Огієнко І. Українське монашество. - К., 2002; Його ж. Українське друкарство. - К., 1994.

господарського і культурно - просвітницького розвитку залишається практично невивченою.

Джерельна база дослідження складається з комплексу історіографічних та історичних джерел. Значний масив документального матеріалу, пов'язаний з історією українських монастирів, опублікований в археографічних виданнях: "Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России" (Т.1-5, Спб., 1863-1892), "Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Вольнском генерал-губернаторстве" (Ч.1.- Т.4 (1648-1798).- К., 1873), "Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в государственном архиве Министерства иностранных дел" (Т.III.-Спб., 1874), "Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоановны" (Т.2.-Юрьев, 1899). Цінним джерелом для вивчення церковної історії є опубліковані зібрання законодавчих актів Польсько-Литовської держави, де вміщені матеріали стосовно діяльності чернігівського архієпископа Л.Барановича (1).

Окрему групу документів складають законодавчо-розпорядчі акти державних та церковних органів: "Полное собрание законов Российской империи" (Т.IV (1700-17012), Т.X (1737-1739), - Спб., 1830), "Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедования Российской империи" (Т.1-4.- Спб., 1910-1915), "Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св.Синода" (Т.1.-Спб., 1868-1910). Збагатили дослідження про господарську діяльність монастиря збірники документів з історії XVIII ст. (Материалы по истории СССР Т.5. XVIII ст.- М., 1957), де вміщено матеріали про розвиток рудних промислів в Лівобережній Україні у XVII-XVIII ст.

Важливим доповненням є корпусні видання джерел по історії України, серед яких належить виділити групу документів з архівів Росії та Польщі про монастирське землеволодіння у XVII-XVIII ст.(2). Джерелом першорядного значення з господарської діяльності монастиря у першій половині XVII-XVIII ст. є описово-статистичні матеріали, де вміщено важливі дані про земельні маєтності та нерухому власність Троїцько-Іллінської обителі. (3).

Для комплексного розкриття дисертаційної теми залучено епістолярну документацію Лазаря Барановича до київських архієпископів І.Гізеля, І.Галіятовського, Д.Туптала, українських гетьманів І.Мазепи, І.Скоропадського, К.Розумовського про подальший розвиток Троїцько-

1. Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX/ Pijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wudanego.- Pab., 1859-1868.- Т. 4-5.

2. Лазаревский А. Акты по истории землевладения в Малороссии (1663-1730 гг.) // Чтения в истор. об-ве Нестора-летописца. - К., 1890.- Кн.4; Його ж. Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1634-1740 гг.) // Чтения в истор.об-ве Нестора-летописца.- К., 1891.- Кн.5; Мицик Ю. З нових джерел до історії церковного землеволодіння на Чернігівщині XVII-XVIII ст. // Сіверянській літопис.-1997.- № 1-2.

3. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка (1729-1730 гг.)-Чернигов, 1865; Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба - Черниговская губерния / Сост. Домонтович М.- Спб., 1865; Описание Румянцевской описи Малороссии (полк Черниговский).- Чернигов, 1866; Описание Черниговского наместничества (1781 г.) - Чернигов, 1866; Опис Новгород-Сіверського намісництва.- К., 1931.

Іллінського монастиря (1).

До найчисельнішої групи опублікованих документів щодо церковної історії монастирського життя на Чернігівщині відносяться публікації їх у періодичних виданнях "Киевская старина", "Вера и жизнь", "Черниговские губерние ведомости", "Черниговские епархиальные известия", а також друквані джерела в місцевих календарях-довідниках, що висвітлювали переважно господарську діяльність обителі.

Основу масиву джерел становлять нововиявлені документи з монастирських фондів, що знаходяться в архівосховищах міст Києва та Чернігова. Першорядну вагу мають матеріали фонду Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (ЦДІАУК, ф. 163, Чернігівський Троїцько-Іллінський чоловічий монастир (1664-1784 рр.). До них належить *фундаційна документація* на державних та церковних осіб Росії і Лівобережної України та внутрішня документація Троїцько-Іллінської обителі. Значно доповнили та конкретизували історичні відомості про діяльність монастиря інші архівні фонди ЦДІАУК: ф.51. Генеральна військова канцелярія; ф.139. Чернігівський Троїцький Андроніковський монастир; ф.128. Кисво-Печерська Лавра; ф.736. Канцелярія Чернігівського генерал-губернатора; ф.739. Колекція стародруків; ф. 763; Канцелярія Малоросійського генерал-губернатора П.Румянцова-Задунайського; ф.2011. Чернігівське духовне правління.

Окрему групу документального матеріалу складають фонди Чернігівської духовної консисторії Державного архіву Чернігівської області, зокрема ф. 679. Чернігівська духовна консисторія, в якому вміщені дані про стан рухомого та нерухомого майна монастиря, документація про споруди на території Троїцько-Іллінської обителі, друкарню і бібліотеку. Використані також матеріали з фондів, які не пов'язані з релігійними відомствами: ф.127. Чернігівська губерньська управа; ф.128. Канцелярія Чернігівського губернатора; ф.179. Чернігівська губерньська будівельна та шляхова комісія.

До наукового обігу залучено також *рукописні джерела*, зосереджені в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського: вивчені особові фонди М. Белозерського (ф.204), М.Лилєєва (ф.127), В.Модзалєвського (ф.12), М.Петрова (ф.225), Ф.Титова (ф.175), С.Таранушенка (ф.278), в наукових доробках яких виявлені проблеми, пов'язані з церковною історією Чернігівщини, зокрема господарською та культурно-просвітницькою діяльністю православних монастирів. Для докладного висвітлення історичного минулого монастиря використана також рукописна документація фондів: ф. 160. Універсали українських гетьманів (1660-1722), накази Синоду до Чернігівської консисторії про земельні володіння та матеріальну власність монастирів (1760-1784); ф.П-10178-11066, П-923-1077, збірник з монастирських справ XVIII ст., ф. П-23403; екстракти та реєстри царських грамот.

Серед *нарративних джерел* важливе місце займають літописи, а також описи подорожей (2). Особливе місце серед зазначених джерел посідає *агіографічна література та*

1. Письма преосвященного Лазаря Барановича. - Чернигов, 1865; Письма митрополита Стефана Яворского // Труды Киевской духовной академии. - 1866. - № 4. - С.539-555.

2. Повесть временных лет : В 2-х т.-М. - Л.1950.-Т.1; Черниговская летопись / Южнорусские летописи, открытые и изданные Н.Белозерским. - К., 1856; Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в.-М., 1896-1900.

монастирські стародруки (1).

Значним доповненням до вивчення історії чернігівської обителі стали *речові джерела*, що збереглися як матеріально, так і в описах. Серед них заслуговують на увагу архітектурні споруди монастирського комплексу - Іллінська церква (XI ст.), Антонієві печери (XI ст.), Троїцький собор (друга половина XVII ст.), монастирська дзвіниця (друга половина XVIII ст.), келії ченців (друга половина XVII-XVIII ст.), предмети культу, а також окремі стародруки колишньої монастирської бібліотеки. Важливим у даному контексті є фонди Чернігівського історичного музею, де зберігаються церковні старожитності та фонди бібліотеки того ж музею, пов'язані з друкованими матеріалами чернігівського єпархіального давньосховища.

Отже, джерельна база з історичного, господарського та культурно-просвітницького розвитку Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря представлена практично всіма видами та типами джерел для вивчення проблеми і є достатньою для досягнення цілей, визначених в роботі.

У *другому розділі* "Основні етапи розвитку Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря" автор визначає місце і роль одного з стародавніх монастирів Лівобережної України в системі державно-церковних відносин окресленого періоду, його стосунки з гетьманським урядом та козацькою старшиною. З'ясовані процес і причини заснування Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря. Підкреслюється, що історія становлення древньої обителі тісно пов'язана з часом запровадження християнської віри в Київській Русі. Досліджуваний об'єкт був провідником православ'я в Чернігівському князівстві. Засновником монастиря був відомий чернець Антоній Печерський, який стояв у витоків Києво - Печерської лаври. Чернігівський монастир засновано за подібною схемою: викопування печер, підземний монастир та наземна надбудова.

Широко висвітлені питання розбудови обителі та ролі в цьому архієпископів і настоятелів у важкі часи періоду монголо-татарської навали і литовсько-польської експансії, а також підтримка з боку гетьманів, козацької старшини і царського уряду. Підкреслена плідна діяльність чернігівських архієпископів Л.Барановича, В.Садковського, настоятелів З.Тишевича (1649-1682 рр.), Іоля (1765-1775 рр.), Паїсія (1777-1780 рр.) по відбудові древніх споруд монастиря, зокрема Іллінської церкви, підземних храмів Антонієвих печер. З'ясована роль у спорудженні храмів західноєвропейських архітекторів І.Баптиста, А.Зерникау, Б.Растреллі.

Висвітлене питання, пов'язане з настоятельським управлінням в Чернігівському Троїцько-Іллінському монастирі, з'ясовано його структуру управління, взаємовідносини керівництва з вищими органами церковної та світської влади. Зазначено, що церковна, політична та культурно-просвітницька діяльність обителі визначалася статусом ставропігії - підпорядкування вищій церковній владі.

В дисертації досліджена також проблема чернецтва монастиря, його чисельний склад, станове положення, а також з'ясовано причини переходу в інші обителі. В розділі висвітлене

1. Житие и подвиги Святителя Феодосия Углицкого, архиепископа Черниговского // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1891. - №15. - С.447-458.

питання подальшої долі чернігівської обителі після закриття у 1786 р., насамперед встановлено зміни, які відбулися після проведення російським урядом секуляризаційної реформи упродовж другої половини XVIII ст. та перетворення її у резиденцію чернігівських архієреїв.

У висновках зазначається, що Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир був одним з найстаріших та найвпливовіших монастирів Лівобережної України. Поряд з іншими православною осередками він посідав чільне місце в Українській козацькій державі. Діяльність архієпископів Чернігівської єпархії та монастирських настоятелів спрямовувалася на відстоювання інтересів обителі. Імперська позиція російського уряду привела до остаточного закриття монастиря, що негативно вплинуло на культурне та релігійне життя Чернігівщини упродовж другої половини XVIII - початку XIX ст.

У третьому розділі *"Господарська діяльність Чернігівської Троїцько-Іллінської обителі (друга половина XVII-XVIII ст.)"* розглянуто комплекс питань, пов'язаних з основними напрямком господарської діяльності монастиря. Звернуто увагу на малодосліджену проблему - формування його земельної та майнової власності упродовж другої половини XVII-XVIII ст. При вивченні визначеної теми встановлено шляхи придбання Троїцько-Іллінським монастирем значної кількості земельних володінь, сіл, хуторів та промислових об'єктів. Зазначено, що механізм придбання обителлю рухомої та нерухомої власності відбувався за рахунок жалування царським і гетьманським урядами, купівлі, пожертви на "помин душі", захоплення та приписки. Підкреслюється, що гетьмани, козацька старшина та російський уряд всіляко сприяли такому процесу. В збагаченні та зміцненні всіх українських монастирів вони вбачали надійну підтримку серед населення, а монастирі в свою чергу використовували таке відношення для виходу з економічної скрути.

Аналіз значного масиву архівних джерел дав можливість окреслити межі власності монастиря до 1786 р. Нами встановлено, що найбільше монастирських маєтків знаходилося в Чернігівському та Городнянському повітах, незначна кількість була в Сосницькому та Ріпкинському повітах Чернігівського намісництва. Широко розглядаються питання сільськогосподарської та промислової діяльності обителі. Автор звертає увагу на окремі галузі сільського господарства у вотчинах монастиря: землеробство, тваринництво, городництво, садівництво та побічні напрямки - рибальство, бджільництво, бортництво. Встановлено, що основною галуззю сільського господарства маєтків обителі було землеробство. Крім того, отримання значних врожаїв жита, ячменю, пшениці давало можливість розвивати переробні промисли: винокуріння, гуральництво, млинарство тощо. Завдяки добре налагодженій системі обробітку зернових зазначені промислові виробництва стали основною статтею прибутків монастиря.

Монастир мав у своїй власності не тільки великі земельні володіння, а й біля трьох десятків промислових виробництв, серед яких були рудне, гутне, цегельне та паперове. В дисертації на достатній джерельній базі аналізується робота даних промислів, більшість з яких працювали на потреби монастиря, зазначається, що досягти високого рівня господарювання та значних прибутків Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир зміг завдяки добре розвинутій системі управління, де всі посади суворо регламентувалися. Відмічено також торгівельну діяльність обителі, продажу горілчанних виробів, шин-

харювання, яке давало монастирю найбільший прибуток. Встановлено, що монастир від свого господарства дбайливо, використовуючи в умовах товарно-грошових відносин нові форми організації праці. Крім монастирських селян, на більшості промислових об'єктів працювали наймані робітники, оплата яких здійснювалася грошима, продуктами та одягом.

У висновках підкреслюється, що Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир у другій половині XVII-XVIII ст. був одним з найбагатших не тільки на Чернігівщині, але і в Північному Лівобережжю. Велика кількість земельних володінь, розгалужена система сільськогосподарського та промислового виробництва сприяли швидкому виведенню обителі з кризового стану та отриманню значних прибутків, які використовувалися переважно на монастирські потреби.

У *четвертому розділі* "Культурно-просвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII-XVIII ст.)" досліджуються умови, характер та особливості видавничої і бібліотечної діяльності монастиря та його архітектури в поширенні просвітництва серед населення. На широкій джерельній базі та історіографічному матеріалі висвітлюється початок книгодрукування в монастирі.

Досліджуються етапи розвитку друкарства, які повністю залежали від суспільно-політичної ситуації в зазначений період. Наголошується, що з початку свого заснування і до 1720 р. обительська друкарня була вільна у виборі тематики, видаючи богослужбову, повчальну, полемічну, історичну та іншу літературу. Втім випуск книжок під ставропігією Константинопольського патріарха викликав репресії з боку московської світської та духовної влади, про що свідчать низка наказів та розпоряджень св. Синоду про заборону друку. Переведення друкарні у 1721 р. під ставропігію Московського патріарха привело до значних обмежень як у кількості, так і в якості друкованої літератури. Водночас, попри всі негативні збоки по відношенню до друкарні: конфіскацію майна, великі штрафи та погрози, настоятелі обителі та архієпископи єпархії намагалися відстояти права видавництва. В роботі з'ясовується роль в означеному процесі релігійних діячів, зокрема Л.Барановича, П.Галаятовського, І.Жураківського, Н.Сребницького, світських осіб, українських гетьманів П.Мазепи та І.Скоропадського. Підкреслюється значення монастирських видань у поширенні просвітництва на Чернігівщині. Висвітлюється практично недосліджена проблема місця та ролі бібліотеки обителі у даному процесі. Стародруки, древні рукописи, унікальні видання релігійної та світської тематики були постійним джерелом розповсюдження православного християнства та сприяли розвитку освіти на Лівобережній Україні.

У дисертації досліджено книговидавничу діяльність монастиря та його сприяння залученню України в загальноросійський та загальноєвропейський культурний процес. Поширення монастирських видань в Російській імперії, Білорусії, Литві, Польщі стало важливим засобом зміцнення міжнародних культурних зв'язків.

Особлива увага приділяється архітектурі обительського комплексу, впливу західноєвропейського стилю барокко на українську культуру та церковне будівництво. Втім запровадження нового стилю не стало копіюванням європейських елементів зовнішнього оформлення та внутрішнього оздоблення. Українське або козацьке барокко представляло собою поєднання традицій давньоруського храмового будівництва, окремих рис польського, литовського та італійського барокко. Важливу роль в означеному процесі відігравали

українська традиційність в іконографії, живопису та різьбленні. Ініціаторами забудови території обителі були архієпископи єпархії при фінансовій допомозі українських гетьманів І.Мазепи та І.Скоропадського.

Підсумовуючи, автор зазначає, що у видавничій діяльності монастиря та архітектурному стилі комплексу збережені традиції української національної культури. Друкарня та бібліотека обителі були матеріалізованими показниками інтелектуальних і релігійних можливостей чернецтва у боротьбі за свою незалежність від російського уряду. Архітектурний комплекс монастиря своєю унікальністю та самобутністю свідчить, що процес його становлення відбувався в тісному зв'язку з європейською цивілізацією.

В результаті проведеного дослідження зроблені такі висновки:

- Протягом XIX-XX ст. історія розвитку монастиря, його господарська та культурно-просвітницька діяльність не були об'єктом спеціального дослідження; вивчалися лише окремі факти з історії обителі, без глибокого аналізу джерельної бази. Разом з тим вивчені архівні матеріали про господарський розвиток, видавничу справу, будівництво монастиря дали можливість суттєво доповнити зміст і характер дисертаційного дослідження.

- Розбудова цього одного з найстаріших монастирів в добу Гетьманщини перетворили обитель в одну з найстаріших та найвпливовіших не тільки на Чернігівщині, але й в усій Лівобережній Україні. Плідна діяльність настоятелів та архієпископів єпархії при всебічній матеріальній підтримці з боку Гетьманату сприяла піднесенню обителі, давала можливість приймати участь в економічному та культурно-просвітницькому розвитку держави.

- Формування великої земельної та майнової власності, багатогалузева структура монастирського господарства перетворили монастир в один з найбагатших в регіоні. Означеному процесу сприяли запровадження прогресивних форм господарювання, зокрема, знарядь праці, удосконалених технологій переробки сільськогосподарської продукції, розширення потужностей промислових виробництв з урахуванням потреб ринку, використання найманої праці. Піднесення монастирських господарств привело до запровадження секуляризаційної реформи 1786 р., наслідком якої стала ліквідація більшості монастирів України та знищення потужного і напівзалежного від держави стану духовних феодалів. Чернігівська обитель після здійснених заходів перетворилася в резиденцію єпархіальних архієреїв.

- Культурно-просвітницька діяльність монастиря мала декілька основних напрямків, кожен з яких суттєво впливав на православно-церковне та національне відродження. Друкарня стала одним з найбільших видавничих осередків на території українських земель та етноконсолідуючим чинником. Різноманітна за тематикою видавнича продукція обителі сприяла розповсюдженню православ'я і була ідеологічною підтримкою гетьманського уряду. Книги монастирської друкарні були відомі далеко за межами єпархії, що поширювало вплив української культури на розвиток інших держав. Навіть після втрати ставропігії та вільного друку монастирська друкарня в обмеженій кількості продовжувала видавничу діяльність. Друкарня та книгозбірня обителі упродовж другої половини XVII-XVIII ст. гуртували навколо себе представників чернігівської та київської інтелектуальної еліти, і в своїй діяльності виходили далеко за межі монастиря як культурної установи. Показником

високого рівня культурного піднесення обителі було розгортання будівництва монастирських споруд у стилі українського бароко.

Основні положення дисертації викладені у наступних публікаціях:

1. Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир (XVIII- XX ст.): історія, господарська та культурна діяльність" (до визначення проблеми) // Сіверянський літопис.- 2000.- №2.- С.49-54.
2. Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир: історія та культура (XVII-XX ст.) // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції.- Чернігів, 2001.- Вип.2.- С.60-66.
3. Господарська діяльність Чернігівського Свято-Троїцько-Іллінського монастиря (кінець XVII-XVIII ст.) // Сіверянський літопис.- 2001.- № 2.- С.36-39.
4. Культурно-просвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII-XVIII ст.) // Література та культура Полісся.- Ніжин,2002.- Вип.18.-С.127-130.
5. Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир: розвиток культури та освіти (друга половина XVII-XVIII ст.) // Вища школа: проблем , пошуки, тенденції.- Чернігів, 2002.- Вип.3.-С.127-131.
6. Джерела з історії Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (XVII-XVIII ст.) // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції.- Чернігів, 2003.- Вип.4.- С.114-125.

Анотація

Акименко І.М. Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир: історія, господарська і культурно-просвітницька діяльність (друга половина XVII-XVIII ст.) - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01- історія України.- Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, Харків, 2003.

Дисертація присвячена висвітленню історичного минулого, господарської та культурно-просвітницької діяльності Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря у другій половині XVII-XVIII ст. Автор простежив процес заснування, піднесення та перетворення обителі в резиденцію єпархіальних архієреїв. Досліджено особливості сільськогосподарського розвитку та промислового виробництва монастиря. Проаналізовано культурну діяльність обителі та визначено її внесок у поширення просвітництва в українських землях.

Ключові слова: Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир, власність, господарство, друкарня, видання, архітектура, українське бароко.

Аннотация

Акименко И.Н. Черниговский Троицко-Ильинский монастырь: история, хозяйственная и культурно-просветительская деятельность (вторая половина XVII-XVIII в.) - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. - Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков, 2003.

В диссертации предпринята попытка исследовать историческое прошлое, хозяйственную и культурно-просветительскую деятельность Черниговского Троицко-Ильинского монастыря, определить его место и роль в общественно-политическом, экономическом и культурном развитии Украины. Изложены результаты анализа научной литературы, дана характеристика архивных источников. Установлено, что проблема истории, хозяйственной и культурно-просветительской деятельности монастыря не была объектом специального изучения. Большинство авторов дореволюционного и советского периодов рассматривали историческое прошлое православных монастырей Левобережной Украины в контексте всеобщей истории. Коренные изменения устоявшихся взглядов на историю церкви и монастырей, происшедшие после провозглашения независимости Украины, способствовали разрыву старых исследований. В исследовании определяется место и роль одного из древнейших монастырей Украины в системе государственных и церковных отношений второй половины XVII-XVIII вв. Установлено, что деятельность архиепископов Черниговской епархии и монастырских настоятелей была направлена на отстаивание интересов обители. Вместе с тем, секуляризация, проведенная в 1786 г. негативно повлияла на дальнейшее существование монастыря.

Рассматривается комплекс вопросов, связанных с основным направлением хозяйственной деятельности обители. Впервые исследована проблема формирования земельной и имущественной собственности монастыря, определены пути приобретения её различных видов, отмечена роль в этом процессе государственной власти. Широко освещены малоисследованные вопросы развития в вотчинах монастыря отдельных отраслей сельского хозяйства и промыслов. Установлено, что основной доход для своего дальнейшего развития монастырь получал с отраслей, которые связаны с производством водки, вина, пива и стекла, а быстрому подъёму хозяйства обители способствовали новые формы организации труда, что в условиях земельной собственности, многоотраслевой системы сельского хозяйства и промыслов способствовало решению назревших проблем и дальнейшему её процветанию.

В работе исследованы условия, характер и особенности книгопечатания в монастыре, архитектурное строительство. Рассмотрен вопрос роли монастырских изданий в распространении просвещения. Освещена практически неисследованная тема организации монастырской библиотеки. Анализ работы типографии показал неравномерность её издательской деятельности, основной причиной которой стало негативное отношение правительства к украинской книге. Распространение монастырских изданий в России, Белоруссии, Литве, Польше способствовало укреплению международных культурных связей. Освещён вопрос становления украинского барокко, характерного для архитектуры обители. Отмечена роль в архитектурном строительстве украинских гетманов и религиозных деятелей Черниговской епархии.

Ключевые слова: Черниговский Троицко-Ильинский монастырь, собственность, хозяйство, типография, издания, архитектура, украинское барокко.

Annotation

I. M. Akymenko. Chernihiv Trinity-Ilya Monastery: a history, economic, cultural and educational activity (the second half of XVIIth - XVIIIth c.c.) - Manuscript.

The candidate's thesis of History in the speciality 07.00.01 - History of Ukraine.- Kharkiv National University by V.N. Karazin, Kharkiv, 2003.

The thesis is devoted to investigation of the historical past, economic, cultural and educational activity of Chernihiv Trinity-Ilya Monastery in the second half of XVIIth - XVIIIth c.c.

The author has examined the process of monastery formation, development and its transformation into the residence of eparchy members of higher orders of clergy.

The peculiarities of agricultural and manufacturing development of the monastery have been considered. The analysis of monastery cultural activity has been carried out. The author has defined its contribution into extension of education in Ukraine.

Key words: Chernihiv Trinity-Ilya Monastery, property, economy, a printing house, editions, architecture, the Ukrainian baroque.